

SERAHSÎ'NİN “USUL'Ü” ÇERÇEVESİNDE BAZI HARFLERİN/EDATLARIN FIKIHTAKİ ANLAMLARI

Yusuf AKGÜL*

Özet:

Dilin eksik ve yanlış anlaşılmasını önleyen etkin kelimelerden biri edatlar/bağlaçlardır. Arap dilinde edatlara hurûf-i meânî adı verilir. Dinî metinlerin yorumlanmasında huruf-i meânî özel bir öneme sahiptir. Dolayısıyla İslam hukuk usulü bilgileri dilin bu unsuruna önem vermiş, kitaplarında ayrı bir bölüm ayırmışlardır.

Bu makalede ise Şemsü'l-Eimme Serahsî'nin (400?-483/1009?-1090) Usul'ünde yer alan ve fıkıhta söz konusu edilen bu edatlardan bazıları'nın anlamları incelenmiştir. Öncelikle harf kavramının tanımı yapılmış, ardından mana harfleri/edatlar hakkında genel bilgi verilmiştir. Sonra Usulü's-Serahsî'de söz edilen edatların anlamları ve kullanım şekilleri açıklanmıştır. Bu açıklamalarda fakihlerin özellikle Hanefî mezhebine bağlı âlimlerin bazı edatların anlamlarına dair ileri sürdükleri görüş ve açıklamalarına değinilmiş; bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serahsî, Usul, Mana Harfleri/Edatlar.

Meanings of some letters /prepositions used in Jurisprudence within the framework of Al-Sarakhsi's 'Usul al-Fiqh'

Abstract:

Prepositions/conjunctions are one of the most effective words that prevent misunderstandings in any language. In Arabic, prepositions are

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

named hurûf al-maany. Hurûf al-maany has a specific important role in the interpretation of religious texts. Therefore, the scholars of Islamic jurisprudence have pointed out this fact of the language and reserved a section of this subject in their books.

In this article, the meanings of some of these propositions, which are cited in the work of al-Sarakhsi, titled as Shams al-A'imma (400?-483 /1009?-1090), written on Islamic jurisprudence, are examined. Firstly, the definition of letter/character is made, and then general information about the prepositions is given. Moreover, the meanings and patterns of the usage of prepositions in Usul al-Fiqh of Al-Sarakhsi are explained. In these explanations the opinions and statements of scholars, especially the scholars of the Hanafi School are mentioned. In the conclusion, some assessments are made.

Key Words: al-Sarakhsi, Meaning of Letters/Prepositions.

GİRİŞ

Dinî meselelerin çözümünde, temel kavram ve ifadeleri yerli yerince kullanmak ve bu ifadelere yüklenen anlamlarla ilgili hükümleri temellendirmenin yolu ve yöntemlerini araştırmak oldukça önemli rol oynar. İslam dininin temel kaynağının dilini doğru anlayıp o dilin kullanımına ilişkin konuları iyi bilme, sarf-nahiv kadar fıkıh, hadis, tefsir ve diğer İslam bilimlerini yakından ilgilendirmektedir. Bu cümleden olarak İslam kültürü ve düşünce tarihinde usulü fıkıhın dinin doğru anlaşılması ve yorumlanmasındaki tesiri yadsınamaz bir husustur. Fıkıh usulünün temel aldığı Kur'an ve sünnetin doğru yorumlanması için nassın dilini bilme hususu da bir o kadar önemlidir. Bu bakımdan genelde İslam bilimleriyle uğraşanların özelde ise bir fıkıh âliminin nasları kendi içinde tutarlı bir yoruma tabi tutarak fikhî görüşler ve hükümler üretebilmesi için dile vakıf olması gerekmektedir.

Kuşkusuz usul âlimleri, fikhî meselelerin çözümüne yönelik gayret göstermişler, bunun için telif ettikleri eserlerde dile ait sistematik kuralları da kullanmışlardır. Nitekim sathi bir okumayla fıkıh usulü eserlerinde hatırı sayılır ölçüde dil ile ilgili birçok meseleye rastlanabilir. Dikkatli bir incelemeyle de usul âlimlerinin dile dair terimleri yorumlamadaki maharetlerini ve şer'i delillerden hüküm çıkarırken kullandıkları dile vukufiyetlerini görmek mümkündür.

Klasik Hanefî usul müellifleri arasında önemli bir yeri bulunan ve diğer usul âlimleri gibi dile dair meselelere fıkıh usulü kitabında geniş olarak yer vermiş olan bir usul âlimimiz de Serahsî'dir. Mevcut kaynakların verdiği bilgilere göre Serahsî, yaşadığı dönem itibariyle fıkha duyulan ihtiyacı görüp bu alanda kıymetli eserler vermiş

Maveraünnehir âlimlerindedir. Zamanın Hakanı¹ tarafından hapse atıldığı kuyuda, daha sonra verilen izin üzerine zor şartlar içerisinde el-Usul adlı eserini öğrencilerine imla ettirmiştir. Serahsî bu eserinde önemine binaen -çalışmamızda da konu edindiğimiz gibi- bazı harflerin fıkhîta kullanılan anlamlarına temas etmiştir. Nitekim Serahsî el-Usul adlı eserinin giriş kısmında fikhın tamamını şu üç şeyde toplamıştır:

1. Şer'î meseleleri bilme
2. Bunun için nasların manalarına vakıf olma ve usulü fikhî fûru'uyla kavrayabilme
3. Bununla amel etme.²

Serahsî'nin sözünü ettiği ikinci madde bağlamında bir kimsenin, fikh bilgisine sahip olabilmesi kuşkusuz Arap dilini iyi bilmesiyle mümkündür. Bunun yanında Kur'an ve sünnette yer alan metinleri, metinlerde yer alan cümleleri, cümlelerde geçen kelimeleri ve hatta harfleri cümledeki manalarıyla bilmesi gerekir. Nitekim bu önemindedir ki fikh ve usul âlimleri, Kur'an'ın ve sünnetin anlaşılmasında, fikhî kural ve prensiplerin konulmasında dilin lüzumuna inanmışlar, usul kitaplarında dile dair konulara yer vermişlerdir.

Bu makalede fakihlerin bilhassa Hanefî fakihlerinin bazı edatlara verdikleri anlamlara dair görüş ve anlayışlarını öğrenme maksadıyla Serahsî'nin el-Usul'ü çerçevesinde bu konuyu inceledik. Bir diğer ifadeyle Usulü's-Serahsî'de “İslam hukuk dilinde kullanılan edatların (hurûf-i meâni) anlamları” başlıklı bölümünü ele alıp Hanefî fakihlerinin, hukuki işlemlerde kullanılan bazı edatlara ne tür anlamlar verip nasıl bir yöntem izledikleri konusunu tetkik ettik.

Bu cümleden olarak makalemizde hem bir usul kitabında ele alınan konu olması bakımından hem de usule konu olan delillerin yorum ve değerlendirilmesi yönünden İslam hukuk usulüne ait meseleler içinde dilin yeri ve önemini vurgulamaya çalıştık. Zira dile ait özellikle incelediğimiz bu harfler, fıkhîta sıkça kullanılmakta olup, kendilerine yüklenen anlama göre naslar ve sözlü işlemler, farklı yorumlara tabi tutulabilmektedir. Dolayısıyla incelememizi bu harfler hakkında yaptık. Bunun için kavramsal çerçeve olarak harfî ve mana harflerini tanımladıktan sonra Serahsî'nin Usul'ünde yer alan mana harflerinin anlam ve kullanımlarından örnekler sunmaya çalıştık. Sonuçta ise genel bir değerlendirmede bulunduk.

1 Mevcut kaynaklara göre Serahsî'yi tevkiif ettiren Karahanlı hakani veya emiri, Hasan olduğu söylen- se de kesin olmamakla beraber onu, Şemsü'l-mülk Nasr adında bir hükümdarın hapse attığı rivayeti doğru görünmektedir. Bkz. Hamidullah, M. “Serahsî” *TDVİA.*, XXXVI, 545.

2 Serahsî, *Usul*, Thk. Ebu'l-Vefa el-Afgânî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., I, 10.

I. Kavramsal Çerçeve

A. Harf

Harf, sözlükte bir şeyin yanı, kenarı, ucu, keskin yeri, dağın tepesindeki sivri doruk, dil, lafız, kelam, lehçe, yol, vecih, yön gibi kullanıldığı kelimeye göre çeşitli anlamları içermektedir.³ Çoğulu hurûf veya ahruş şeklinde gelir. Kur'an'da münafıklardan söz edildiği bir yerde geçen harf kelimesi şu meallerde verilmiştir: “İnsanlardan kimileri de Allah'a bir kıydan kenardan/ kıydan kıyıya/ (imanla küfrün) sınır(ın)da/bir ucundan ibadet ederler.”⁴ Lehçe, vecih anlamına da gelen harfin bu kullanımı Buhârî'nin naklettiği bir hadiste mealen şöyle yer almıştır: Allah Resulü (s.a.s.) “Cibril bana Kur'an'ı bir okunuş/lehçe üzerine okuttu. Ben de durmadan bunun artmasını istedim. Öyle ki yedi türlü okunuş/lehçeye erişinceye kadar bu dileğimde ısrar ettim.” buyurmuştur.⁵

Bir şeyin kenarı ve ucu anlamında sözün de ucu/parçası olan harf, dilcilere göre, yalnız başına bir mana ifade etmeyen ancak fiil veya isimle birlikte kullanıldığında bir anlam kazanan kelime türüdür. Harfler iki kısımdır: 1. Huruf-i Mebâni (Hece Harfleri) 2. Huruf-i Meânî (Edatlar) ki Arapçada hece harflerinden ayırt etmek için mana harfleri adı verilen من/ان/هل/ثم/ نعم gibi harflerdir.⁶

Makalemizde incelediğimiz harfler, mana harfleri olup hece harfleri değildir. Bunlara edat adı da verilmiştir. Serahsî, usulünde bu harfleri tanımlarken “Bil ki Arapçada kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üçtür.”⁷ demek suretiyle kelimenin klasik tasnifinde nahiv âlimlerinin yaklaşımına uyumuş ve harfleri, kelimenin bir türü şeklinde belirtmiştir.

B. Mana Harfleri/Edatlar

Nahiv bilginleri isim ve fiilin dışında üçüncü kelime çeşidi olarak mâna harflerini (hurûf-i meânî) ele almıştır. Bunlara, tek başına bir anlam taşımayıp diğer kelimelerle (isim ve fiillerle) birlikte kullanıldıklarında anlam bildirmeleri sebebiyle “mâna harfleri” denilmiştir. Aynı zamanda terkip içerisinde isimleri fiillere bağladıkları veya fiillerle isimler arasında anlam ilişkisi kurulmasında vasıta görevi yaptıkları için “rabt harfleri” (bağlaç) ve “edevat” adı da verilmiştir. Sayıları 150'yi aşan hurûf-i meânî

3 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Daru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010, X, 385-386; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luga*, Thk. Şihabuddin Ebu Amr, Daru'l-Fikr, ts., s. 255.

4 Hac, 22/11. Mealler için bkz. D.İ.B. *Kur'an-ı Kerim Meali*, (2012); Özek, Ali vd. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, (2007); Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (2007), V, 533; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (2002).

5 Buhârî, *Sahih*, Bed'u'l-Halk, 6.

6 Muhammed Ali el-Farukî et-Tehânevî, *Keşşâfu İstılâhâti'l-Funûn*, Müessesetü'l-Misriyye, Kahire 1963, II, 66, 76.

7 Serahsî, *Usul*, 200.

içinde isim soylu olanlar yanında birkaç fiil de vardır. Ancak çoğu harf olduğu için “tağlîb” yoluyla onlar da bu ad altında toplanmıştır. Hurûf-i meânî arasında yapı itibariyle bir, iki, üç, dört ve beş harften oluşanlar bulunduğu gibi birleşik bir yapıya sahip olanlar da vardır: كَانْ لَكِنْ gibi.⁸ Sayıca toplam 95 harfin 13'ü tek harften ibaret (müfred), 82'si birleşik (mürekkeb) haldedir.⁹ Bu harfler cümle içindeki fonksiyonuna (âmil olup olmamasına) göre veya anlamları yönüyle yahut harflerinin sayısı bakımından kategorize edilmiştir.¹⁰ Cümle içindeki kullanımlarına göre mana harflerinin bir kısmı fiillere, bir kısmı isimlere, diğer kısmı da ortak olarak her ikisine eklenir.¹¹ Bu harfleri şöyle şema ile gösterebiliriz:

EDATLAR (MANA HARFLERİ)

8 Durmuş, İsmail, “Harf”, *TDVİA*. XVI, 163.

9 Ahmed b. Abdunnur el-Mâlekkî, *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Daru'l-Kalem, 3. bsk. Dimeşk 2002, s. 99.

10 Muhammed Said İsbir ve Bilal Cunejdî, *eş-Şâmil Mu'cem fî Ulumi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mustalahâtihâ*, Daru'l-Avde, Beyrut 2004, s. 449; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûâtu Keşşâfi İstîlâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, Thk: Refik el-Acem, Ali Dahruc, Abdullah el-Halidî, Corci Zeynati, Mektebetü Lübnan, 1. Bsk. Beyrut 1996, I, 643-651.

11 Ebu Bekir Muhammed b. Sehl b. Serrac, *el-Usul fî'n-Nahv*, Thk. Abdulhüseyn el-Fetelî, Müessesetü'r-Risale, 4. bsk. Beyrut 1999, I, 55-57.

Mantıkta edat olarak adlandırılan mana harflerini, terim olarak ilk kullanan nahiv âliminin Sibeveyh olduğu söylenir.¹² İnce manalar, beyân nükteleri, üslûp hususiyetleri büyük ölçüde hurûf-ı meânîye dayandığı için bunların üzerinde özellikle durulmuş, tefsir ve belagat âlimleri bu harflerin aslî ve fer'î manalarını, nahiv âlimleri amel durumlarını incelediği gibi felsefe ve mantık âlimleri de önerme ve hükümlerdeki fonksiyonlarını ele almışlardır.¹³ Fıkıh usulü âlimleri ise fıkha konu olan meselelerin delil ve hükümleri bakımından naslar üzerinde icra ettiği önemli işlevi yüzünden bu harfler üzerinde durmuşlardır.

Nahiv, belagat, tefsir, fıkıh usulüne dair yazılmış kitaplarda yer alan mana harfleri hakkında müstakil pek çok eser de kaleme alınmıştır.¹⁴ Bunlardan Kur'an'daki mana harflerine veya bir tek harfe ait olmak üzere birçok matbu eser mevcuttur. Bunun yanında dilimizde yazılmış bu konuya dair müstakil kitaplar da vardır.¹⁵

II. Fıkıhta Kullanılan Bazı Mana Harfleri/Edatlar

Fıkıh usulü kitaplarında mana harfleri/edatlar bölümü müstakil bir başlık altında ele alınmıştır. Bunda söz konusu edatların, nasların anlaşılmasında ve bunlardan hüküm elde edilmesinde çok mühim fonksiyonlarının bulunduğu ve zaman zaman bir edatın farklı anlamlar yüklenmesinin, ilgili nastan farklı hükümler elde edilmesine sebep

12 Fatıma el-Hamyâni, *Hurûfî'l-Meânî Beyne'l-Menatıka ve'n-Nuhât min Karnî's-Salis ila Karnî't-Tasi' li'l-Hicre*, 1. bsk. Külliyyetü'l-Adâb ve'l-Ulumi'l-İnsaniyye, Rabat 2006, s. 32-34.

13 Durmuş, İsmail, "Harf" mad., *TDVİA.*, İst. 1997, XVI, 163.

14 Konuyla ilgili bazı kitapları şöyle sıralayabiliriz:

a) Ali b. Muhammed el-Herevî, *El-Ezhiye fi İlmî'l-Huruf*, Thk: Abdulmuîn el-Mulûhiyye, *Mecmeu Lugati'l-Arabiyye*, Dimeşk 1971.

b) Hasan b. Kasım el-Murâdî, *El-Cene'd-Dâni fi Hurûfî'l-Meânî*, Thk: Fahrudin Kabave, Muhammed Nedim Fadıl, Daru'l-Afak, Beyrut 1983.

c) Muhammed Hasan Şerif, *Mu'cemu Hurûfî'l-Meânî fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996.

d) İbn Nureddin, Muhammed b. Ali el-Mevzeî, *Mesâbihu'l-Meğânî fi Hurûfî'l-Meânî*, Thk. Aiz b. Nafi el-Umerî, Daru'l-Menâr.

e) Muhammed Salih Musa Hüseyin, *Takribu'l-Emâni Şerhu Kifâyeti'l-Muâni*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2009.

f) Alâaddin b. Ali el-Erbilî, *Cevahiru'l-Edeb fi Ma'rifeti Kelami'l-Arab*, Mısır 1294.

15 Ülkemizde yayınlanmış Arap dilinde mana harflerini/edatları inceleyen kitaplardan bazıları şunlardır:

a) Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitabevi, 2. bsk. Konya 1984.

b) M. Sadi Çöğenli vd., *Arapça Edatlar ve Deyimler Sözlüğü*, Erzurum 1988.

c) Hüseyin Yazıcı, *Arapça'da Edatlar*, Kitabevi yay. İst. 1996.

d) Hüseyin Yazıcı, *Örnekleriyle Arapça'da Bağlaçlar ve Yapılar*, Dağarcık yay. İst. 1998.

e) Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar (Lügat ve Filolojik İnceleme)*, Kalem yay. İst. 2006

f) Candemir Doğan, *Kur'an-ı Kerim Meallerinden Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, Cantaş yay. İst. 2013.

olduğu düşünülebilir. Mana harfleri Hanefi fıkıh usulü içinde, hakikat-mecaz bahsinin hemen ardından gelip bu harflerin hakikat ve mecaz anlamlarının bulunmasının ilgisi sebebi ile bu konu yer alır. ¹⁶ Usul kitaplarında anlatılan bu bölüm, esasen Arap dilinde kullanılan edatların anlamlarını açıklayan tasvirî bir bölümdür. ¹⁷

Serahsî de bu bölüme Usul'ünde hakikat ve mecaz bahsinin ardından yer verir. Dildeki hakikat ve mecaz ifadelerin anlamlarının isim ve fiillerde gerçekleştiği gibi harflerde de gerçekleştiğini dolayısıyla bu durumda hakikat veya mecaz içeren harflerin/edatların anlamlarının bilinmesi gerektiğini vurgulayarak konunun önemini ifade eder. Yine ona göre bu hususla ilgili birçok fikhî meselenin doğru anlaşılması için bu harflerin/edatların anlamlarının açıklanması gereklidir. ¹⁸

Usul'de fasıl adlı başlıklar altında sözü edilen mana harfleri; atf, cer harfleri ile bazı zarf, istisna, şart ve soru edatlarından ibarettir. ¹⁹

A. Atf Harfleri (Bağlaçlar)²⁰

Serahsî, mana harflerinin izahına ilk olarak atf harfleriyle başlar. Serahsî'nin atf harfleri içerisinde öncelikle üzerinde durduğu harf ise vav'dır. ²¹ Ardından sırayla fe (ف), sümme (ثم), bel (بل), lâkin (لكن), ev (أو), hattâ (حتى) bağlaçları gelir.

1. (و) Vav Harfi/Vav Bağlacı

Fıkıh usulünde farklı anlamlar ifade eden vav harfî, diğer harflere nazaran Serahsî'nin usulünde oldukça geniş bir yer tutar. ²² O, vav harfinin anlamlarından söz ettiği kısımda bu harfin fikihtaki muhtelif kullanımına ve anlamlarına yer verir. Mutlak atf/bağlaç, cem'/toplama ve maiyyet/birliktelik için kullanılan atf vav'ının ²³ anlam yönüyle ilgi, tertip/sıralama, beraberlik, hâl vb. ifade ettiği görülür.

16 Osman Güman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi (El-İsnevî Örneği)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 209.

17 A. Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, İSAM yay. İstanbul 2008, s. 120-126.

18 Serahsî, *Usul*, 200.

19 Serahsî, *Usul*, 200-235.

20 Arapçada iki kelimeyi veya cümleyi birbirine bağlayan bağlaçlar (atf harfleri) şunlardır: و / ف / ثم / اما / حتى / او / ام / لا / بل / لكن / اما

21 Arapçada atf harfi olan vav harfinin Türkçedeki karşılığı “ve, de, hem, dahi, yine, ile, oysa, -dığı halde, beraber” olduğu gibi yerine göre virgül işareti ile de anlamı karşılanabilir. Yine bu harfin *isti'nâfiye*, *i'tirâziye*, *hâliye*, *maiyye*, *kasem* gibi 27 farklı anlamda kullanıldığı yer için bkz. Muhibbuddin Ebu Feyz ez-Zebidi, *Tâcu'l-Arûs*, Thk. Ali Şeyrî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, XX, 320-323.

22 Serahsî, *Usul*, 200-207.

23 Atf vav'ının ifade ettiği anlamları hakkında âlimler üç farklı görüş ileri sürmüştür. Bunlar: 1. Tertip/

a) Mutlak Atıf/İlgi İfade Eden (,) Vav Bağlacı

Serahsî'ye göre her ne kadar vav harfinin atıf için konulduğu konusunda cumhur ulema arasında bir ihtilafın olmadığı vurgulansa da harfin bu anlamda kullanıldığı görüşü Hanefî fakihlerine aittir. Dilcilerin birçoğuna göre vav harfi aralarına girdiği kelime veya cümleler arasında herhangi bir sıralama (tertip) veya yakınlık anlamı ifade etmeyip matuf (önceki kelime) ile matufun aleyh (sonraki kelime) arasında bir ortaklığı ifade eder. Bir diğer ifadeyle cümlenin öğeleri arasında kullanıldığında iki öğeyi yüklemde ortak yapar.²⁴

b) Tertip/Sıralama İfade Eden (,) Vav Bağlacı

Bazı Şafîî fakihlere göre vav harfi belli bir sırayı/tertibi ifade eder. Serahsî, İmam Şafîî'nin vav harfinin tertip/sıra ifade ettiğine dair görüşünün dayandığı delilleri Usul'ünde tek tek ele alıp tartışır. Serahsî İmam Şafîî'nin vav harfinin anlamından Ahkâmü'l-Kur'an'ında bahsetmiş olduğunu ve abdestin farzlarından biri olarak tertibi de saydığını söyler. Nitekim İmam Şafîî'ye göre Mâide suresinin 6. ayetinde ifade edilen abdest uzuvlarının²⁵ vav bağlacıyla art arda gelmesi bir sırayı gösterdiğinden abdestte tertip farzdır.

Yine vav'ın tertip ifade ettiğine dair zikredilen bir misal şöyledir: Ashabın (r.a.), umre veya hac ibadeti sırasında yapılan sa'ye hangi tepeden başlayacaklarını Allah Resulüne (s.a.s.) sormaları üzerine o “Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindedir...”²⁶ ayetini işaretle: “Allah Teâlâ'nın başlamayı emir buyurduğu sıra ile yani önce Safa ile sa'ye başlayın.” buyurmuştur.²⁷ Dolayısıyla burada ve bağlacının peşi sıra anlamında kullanıldığı görülmektedir.

sıra anlamı taşıdığını ileri sürenler ki Şafîî fakihler, 2. Maiyyet/birliktelik ifade ettiğini ileri sürenler ki İmam Malik, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, 3. Mutlak surette cem' yani herhangi bir sıra veya beraberlik olmadığını söyleyenler ki cumhur ulema ve dilcilerdir.

24 Serahsî, *Usul*, 200.

25 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ Meali şöyledir: “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın...”

26 Bakara, 2/158. Ayetteki ifade şöyledir: ... إن الصفا والمروة

27 Nesai, *Sünen*, Hac, 163. Bu anlamda sahabe Cabir (r.a.)'den rivayet edilen başka bir hadiste ise şöyledir: “Şüphesiz ki Safa ile Merve, Allah'ın şaâirindedirler, ayet-i kerimesini okudu ve Allah'ın başladığından başlıyorum; diyerek (sa'ye) Safa'dan başladı...” Müslim, *Sahih*, Hac, 147.

Benzer bir başka misalde secdenin rükûa göre sırasını belirten “... Rükû edin, secdeye varın...”²⁸ mealindeki ayettir. Burada da vav harfinin tertip ifade ettiği görülmektedir.

Serahsî verdiği bu misallerin ardından Hanefî fakihlerin bu meseleyi lügat ehlinin görüşlerine uygun bir izah ile çözdüklerini belirtir. Ona göre nasıl ki İslam Hukukuna ait hükümleri öğrenmeye ihtiyaç duyan kimsenin öncelikle İslam hukukunun kaynaklarına başvurması, Kur'an ve sünnetten ibaret olan naslar hakkında tefekkür etmesi gerekmektedir. Aynı şekilde dile ait meselelerin çözümü için de Arap dilinde lügat ehlinin koyduğu temel kuralları incelemesi gerekir. Dolayısıyla Arap dilinin kaynaklarına ve Arap kelimelerindeki kullanımına bakıldığında vav bağlacının tertibi/sıralamayı ifade etmediği kolayca anlaşılır. Serahsî bu noktada vav bağlacının atıf için kullanıldığını tertip ifade etmediğini örnekleriyle şöyle tahlil eder:

“Bir kimse “Bana Zeyd ve Amr geldi *جاءني زيد وعمرو* ” dediğinde bu sözünden anlaşılan Zeyd ve Amr'ın her ikisinin gelmiş olduğudur. Zira burada ister Zeyd ve Amr birlikte gelmiş olsun isterse her ikisinden biri önce veya sonra gelmiş olsun herhangi bir beraberlik veya sıralama kastedilmemiştir. Yine benzer bir duruma şu cümleyi örnek verir: “Süt içerken balığı yeme.”²⁹ Bu ifadenin yeme ve içme fiilinin art arda sırayla yapılması anlamı taşımadığı, bilakis bu iki fiilin birlikte yapılmaması istendiği anlaşılmaktadır.

Sözü edilen bu örneklerde vav harfinin yerine fe (ف) harfi/bağlacı getirilirse kastedilen mana doğru ifade edilmemiş olur. Şöyle ki fe harfi birlikte, ardı sıra anlamlarına geldiğinden sıralama için kullanılır. Şayet vav harfi tertibi/sırayı ifade etseydi fe harfinin onun yerine söylenmesi manayı değiştirmezdi. Oysa fe harfinin yerine vav harfinin getirilmesi manayı değiştirmektedir. Mesela bir kimsenin hanımına “*إن دخلت الدار وأنت طالق*” Eğer eve girersen sen boşsun” şeklindeki sözünde geçen vav harfinin, tertip/sıra ifade eden fe harfi anlamında kullanılmış olduğunu farz edelim. O takdirde ifade edilen boşamanın, şartın gerçekleşmesi durumundan bir süre sonra olacağı anlaşıldı.³⁰

Serahsî'ye göre mesele dil açısından ele alındığı takdirde Arapçada isim ve fillerin sahip olduğu anlamlar gibi her bir mana harfinin konulduğu (vav' olduğu) bir anlamı vardır. Bu durumda harflerin anlam ortaklığı ya harfin kullanılan asıl anlamı bilinme-

28 Hacc, 22/77. Ayetteki ifade şöyledir: ... *اركعوا واسجدوا* ...

29 Metni şöyledir: *لاتأكل السمك وتشرب اللبن*

30 Serahsî, *Usul*, 201.

diğinde veya her hangi bir özür hâlinde mümkündür. Tek bir anlam için harfin tekrar edilmesi, sözü faydasız hale getirdiği gibi söz sanatına da uygun değildir.

Serahsî (ج) vav bağlacının tertip ifade ettiği görüşünü ileri sürenlerin delillerini ise şöyle çürütür: “Arapçada (ف) fe bağlacı hemen sonra/peşi sıra anlamına gelir. Sümme (م) bağlacı ise tehirlî tertip için yani bu bağlaçla bağlanılan kelimelerin arasında zamanın girdiğini ifade etmek için daha sonra anlamında kullanılır. Maa (مع) bağlacı da birlikte anlamını ifade eder. Eğer (ج)vav bağlacının birliktelik ya da tertip/sıralama anlamında kullanıldığını farz etsek o zaman bağlacın anlam yönüyle tekrarı söz konusu olur. Oysa mutlak surette vav harfî, atf içindir, dediğimizde ise asıl kullanıldığı anlamı yönüyle yeni bir hâl almış olur. Aksi durumda bu atf harfî, her biri ayrı bir manayı ifade için kullanılan harflerin türleri adedince farklı anlamlara gelir. Buna benzer bir örneği insan isimleri için de düşünebiliriz. Zira insan Âdem’den gelmiştir. Sonra insanlar milletlere ayrılmıştır. Her bir millet için de kullanılan farklı isimler vardır. Yine hurmanın isimleri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Aynı şekilde vav harfinin mutlak surette atf için kullanıldığını dolayısıyla abdest ayetinde geçtiği gibi gusül, teyemmüm için de tertip veya birliktelik (maiyyet) anlamında kullanılmadığını söyleyebiliriz. Sonra abdest uzuvlarını yıkamada tertip/sıralama Allah Resulünün (s.a.s.) yapmış olduğu şekil itibariyle tamam olmuştur. Abdest ayetinin ifade ettiği hususun tertibe uyarak yerine getirilmesi ise kemal anlamıyla ilgilidir.

Yine Yüce Allah’ın (c.c.) buyurduğu “... Rükû edin, secdeye varın...” ayetinde geçen vav harfinin tertip/sıralama anlamında kullanılmadığı kolaylıkla anlaşılabilir. Çünkü verilen bu örneğe aykırı düşen başka bir ayet vardır. O da “...secde et ve rükû edenlerle birlikte rükû eyle...”³¹ ayetidir. Bilindiği üzere namazın rükünlerinde tertip, önce kıyam ardından rükû sonra secde şeklindedir.

Keza Safa ve Merve ile ilgili ileri sürülen ayete gelince söz konusu edilen sa’y ibadetindeki tertibin/sıralamanın bu ayet sebebiyle olmadığı rahatlıkla anlaşılabilir: Bir defasında ayette her ikisinin Allah’ın nişanesi olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla burada tertip söz konusu değildir. Diğer taraftan hadisi şerifte Hz. Peygamber (s.a.s.)’in “Allah Teâlâ’nın başladığı ile sa’ye başlayın” şeklindeki ifadesinden meseleyi zihinlere yakınlaştırmak olduğu yoksa vav harfinin tertip/sıra anlamında olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir şeyin önce anılması o şeyin önemini muhataplara vurgulamak içindir. Böylece o şeyin tercihi için kuvvetli bir dayanak ortaya çıkar. Netice iti-

31 Âl-i İmran, 3/43. Ayetteki ifade şöyledir: *واسجدى واركعى مع الراكعين*

bariyle ise vav harfinin tertip için olmadığı ve Safa'nın önemini belirtmek için ayette önce anıldığı anlaşılır.”³²

c) Beraberlik İfade Eden (و) Vav Bağlacı

Serahsî, vav harfinin bağlaç anlamı olduğu gibi birliktelik anlamı taşıdığına dair misali de talakla ilgili bir meselenin çözümünde dile getirmektedir. Bu misale göre kişi hanımıyla zifafa girmeden “*إن دخلت الدار فأنت طالق وطالق وطالق*” Şayet eve girersen sen boşsun, boşsun, boşsun” dese, Ebû Hanife'nin görüşüne göre yalnızca bir boşama gerçekleşir. İmam Muhammed ile Ebû Yusuf'a göre üç boşama gerçekleşir. Serahsî'ye göre Hanefî fakihleri arasındaki bu ihtilaf vav harfinin bağladığı öğelerin yüklemdeki ortaklıkla ilgilidir. Nitekim *إن دخلت الدار فأنت طالق* Şayet eve girersen boşsun ifadesi tam bir cümledir. *وطالق* ve *talikun* (boşsun) ifadesi ise eksik bir cümledir. Çünkü cümlenin şart ifadesi söylenmemiştir. Atıf harfî dikkate alındığı takdirde cümledeki anlam eksikliğinin giderilmesi haberin/yüklemin ifade edilmesiyle yani tam cümleyle mümkündür. Şöyle ki cümleden anlaşılan şey kadının eve girdiği takdirde boşamanın da beraberinde gerçekleşmiş olduğudur. Şayet cümlede şart ifadesi atıf harfinden/bağlaçtan sonra tekrar kullanılsaydı yani ‘sen boşsun, sen boşsun ve sen boşsun, eğer eve girersen’ şeklinde olsaydı cümlenin cevabındaki boşsun ifadesi ile kadın da boşanmış sayılırdı. Buna benzer bir örnek ise şöyledir: *جاءني زيد وعمرو* yani ‘bana Zeyd ve Amr geldi’ cümlesinden anlaşılan *عمرو جاءني زيد و* *جاءني عمرو* yani ‘Bana Zeyd geldi ve bana Amr geldi’ şeklindedir. Bu meselede Ebu Hanife vav harfinin atıf için kullanıldığını söyler, ona göre bu ifadede talak, şarta bağlıdır. İkinci ifade ise birincisinden dolayı şarta bağlanmıştır. Cümledeki bu durum bağlaç vasıtasıyla meydana gelmiştir. Birinci ifade yani şayet eve girersen ifadesi vasıtasız şekilde şarttır. İkinci yani ve boşsun ifadesi ise ip-te asılı olan kandilin bağları mesabesindeki bağlaç vasıtasıyla birincinin anlamını taşır. Şartın gerçekleşmesi durumunda askıda tutulan şey düşer yani boşanma gerçekleşir.³³

Öte yandan Ebu Yusuf ve İmam Muhammed; eğer şarta bağlı olan hususun talak olması durumunda, talakın hemen vaki olmayacağını, çünkü talakın, mahalle yani eve varılmadığında gerçekleşmeyeceğini söylemişlerdir. Sonra sözü edilen bu bağlaç, şarta bağlı zamanı genişletmiştir. Nitekim şart tekrar ettiğinde her bir boşama arasına günler girmiş olup boşamanın gerçekleşmesi için araya ayrıca bir zamanın girmesine gerek yoktur.

32 Serahsî, *Usul*, 201-202.

33 Serahsî, *Usul*, 202.

Serahsî'ye göre Ebu Hanife'nin (r.a.) görüşü sözün hakikat manasına en uygun olanıdır. Zira ona göre şart gerçekleştiğinde bu ifade edilenin talak olduğu bilinen bir durumdur. Bu durumda vasıtayla dile getirilenin ispatı, atıf için gereklidir. Çünkü şartın gerçekleşmesi halinde boşama da gerçekleşir. Olayların ayrılığını gerekli kılan durumlardan biri de boşamanın bir kere de vuku bulmasıdır. Çünkü bu durum sen boşsun ve boşsun ve boşsun sözüyle sona erdirilse de boşama sözün sayıca tekrarından dolayı meydana gelmemiştir.³⁴

İmam Malik'e göre verilen örnekteki vav harfi birliktelik (maiyyet) anlamını ifade ettiğinden evlilik üç talakla gerçekleşir. Dolayısıyla bir kimse hanımına “أنت طالق و طالق إن دخلت الدار sen boşsun ve boşsun ve boşsun eğer eve girersen,” deyip kadın da eve girerse vav harfinin birliktelik anlamı gereği talak gerçekleşmiş olur. Serahsî'ye göre ise bu hüküm yanlıştır. Çünkü birliktelik anlamına gelen asıl edat مع maa'dır. Şayet vav harfine bu mana verilirse aynı anlamı taşıyan bir edat daha olmuş olur. Yine “Sen, boşsun; boşsun, boşsun; eğer eve girersen.” diyerek cümledeki şart ifadesinin sona bırakılmasıyla üç talakın gerçekleşmesi vav harfinin maa anlamına gelmesiyle değil bilakis atıf (bağlaç) olduğu içindir. Esasen vav harfi ile atıf yapılan söz, şart ifadesinden önce de gelse sonra da gelse cümlenin ifade ettiği anlamı değiştirmez. Bu yüzden eğer cümlenin son kısmında istisna zikredilseydi söz tamamen boş bir söz olurdu. Cümlede şartın ifade edildiği durum da aynıdır. Yani sen boşsun ve boşsun ve boşsun ancak eve girersen ifadesiyle sen boşsun ve boşsun ve boşsun eğer eve girersen ifadesi hüküm bakımından aynıdır. Çünkü şartlı talak cümlenin başında olursa talak vaki olur. Eğer şart ifadesi cümlenin son kısmında olursa şartın gerçekleşmesi durumunda talak da tamamen gerçekleşir.³⁵

Yine şart, cümlenin başında olursa ilk boşsun ifadesiyle bir boşama meydana gelir. Talakın tamamen gerçekleşmesi de böyledir. Zira ilk boşsun ifadesinde talak gerçekleşmiştir. İster bu ifade tekrar boşsun diye söylensin isterse söylenmesin hüküm değişmez. Yine sözün başı ile sonu üzerine bir hükme varılmadığı durumda ilk ifade ile ayrılık vaki olur. İkinci ve üçüncü boşsun ifadeleri geçersizdir. Zira talakın gerçekleşme mahalli bulunmadığı için böyledir. Yoksa atıf olduğundan ya da söylenen sözdeki bir eksiklikten değil. Ebu Yusuf'un görüşüne göre ikinci boşsun ifadesi söylenmeden önce birinci boşsun sözüyle talak gerçekleşmiştir. İmam Muhammed'e göre ise ikinci boşsun ifadesi söylendiğinde ilk boşsun sözü boşamayı vaki kılar. Çünkü boşsun

34 Serahsî, *Usul*, 203.

35 Serahsî, *Usul*, 203.

ifadesinin ardından şart veya istisnanın eklenmesi mümkün olup hükmün değişmesi söz konusudur.

d) Sayı Bağlayan (٥) Vav Bağlacı

Arapçada yirmiden sonraki her onlu grubun başları arasında kalan sayma sayıları ve bağlacıyla kurulan bir bağlantıyla birleşik sayı şeklinde oluşur. Sayıları bağlama işlevi olan ve bağlacı onlu gruplar arasındaki sayma sayılarında ilave anlamı taşıyan diğerlerinde ayırma yani sayıların birbirinden bağımsız olarak adlandırılmasını ifade eder. Bu açıdan vav bağlacı yapısal bir bağlantı görevi yüklenmekte ve genel ortaklık ifade etmemektedir.³⁶ Bu duruma benzer bir misali Serahsî'nin Usul'ünde rastlarız. Serahsî'nin naklettiğine göre İmam Züfer şu görüşü ileri sürmüştür: Eğer kişi hanımıyla beraber olmadan “أنت طالق واحدة وعشرين” sen yirmi bir kere boşsun” derse bir talak gerçekleşmiş olur. Çünkü vav harfi atıf için olduğundan yirmi kelimesinin söylenmesinden önce bir talak açığa çıkmıştır.³⁷

Burada Serahsî görüşünü şöyle belirtir: “Bizim görüşümüze göre sözü edilen bu örnekte bundan daha kısa bir ifadeyle sayı söylenemeyeceği için bu, hüküm yönüyle tek bir sözdür. Oysa bir şeyin bir şeye bağlanması bir kelimeyle değil iki kelimeyle gerçekleşir. Burada ise sözün nihayetinde üç talak gerçekleşmiştir. Eğer واحدة ونصفا bir buçuk demiş olsaydı iki talak vaki olurdu. Zira bunda daha kısa bir ifadeyle açıklanan husus hüküm yönüyle bir tek söz değildir. Züfer'e göre ise bir talak vaki olmuştur. Bu kurala göre, bir başka misal de şöyledir: Bir kimse iki kız kardeşi aynı anda onun izni olmadan bir kişiye nikâhlaşsa sonra adam “أُجرت نكاح هذه وهذه وهذه” şunun ve şunun nikâhına olur verdim” dese her ikisinin nikâhı geçersizdir. İkisinin nikâhına da olur vermesi durumunda da aynı hüküm geçerlidir. Çünkü sözün sonunda başındaki hükmü değiştiren bir şey yoktur.”³⁸

e) İbtidâ/İsti'nafiye/Cümle Başla Başlama Belirten (٥) Vav Bağlacı

Bazen vav harfi cümle başında bir önceki ifadeden bağımsız yeni bir cümlenin başladığı anlamını veren cümleler arasında bulunur. Bu vav harfine “nazm vâvî” veya “isti'nâf vâvî” ya da “ibtidâ vâvî” adı verilir. Serahsî vav harfinin cümle başında ibtidâ anlamında kullanıldığını ve cümlelerin bu vav harfi ile birbirine bağlanması hususunda fakihlerin farklı görüşleri olduğunu kaydeder. Harfin bu kullanımına dair şu örneği verir: “Bir kimse زينب طالق ثلاثا وعمرة طالق” Zeynep üç kez boştur, Amre de boş-

36 Doğan, Candemir, *Kur'an-ı Kerim Meallerinden Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s. 144, 145.

37 Serahsî, *Usul*, 203.

38 Serahsî, *Usul*, 204.

tur”, dese Amre için bir boşama gerçekleşir. Zira her iki söz tam bir cümledir. Burada ikinci cümle özne ve yüklemiyle tam bir cümle olduğu için birinci cümle ile arasında yalnızca nazım ilişkisi vardır. Nitekim Allah Teâlâ'nın “...وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ... İlimde yüksek payeye erişenler ise...”³⁹ ile “...ويمح الله الباطل...ve Allah batılı yok eder”⁴⁰ ve iftiranın hükmü “وأولئك هم الفاسقون إلا الذين تابوا” Tövbe edenler müstesna onlar tamamen fâsıktır”⁴¹ buyruklarında vav harfî, atf için değil başlangıç vavı olup nazım güzelliği için gelmiştir.”⁴²

f) Hâl İfade Eden (و) Vav Bağlacı

Vav harfî, hâl ifade edip bağladığı ifadelere durum ve nicelik anlamı katan bir bağlaç olarak da kullanılır. Bu anlamdaki kullanımıyla ilgili olarak Serahsî şu örnekleri verir: Allah Teâlâ'nın “Nihayet oraya varıp da kapıları açılınca...فتححت حتى إذا جاؤوها وفتححت... 43 buyruğunda geçen vav harfinin hâl için olup cennete gireceklerin cennet kapılarını açık halde bulacakları ifade edilir. Yine “أنت طالق وأنت مريضة” Sen hasta iken boşsun”, “أد إلي ألفا وأنت حر” Sen özgür olduğun durumda bana bin dirhem ver” ve “افتحوا الباب وأنتم آمنون” Siz güvende olduğunuz haldeyken kale kapısını açın” şeklindeki cümlelerde vav harfinin hâl için kullanıldığını belirtir. Serahsî bu cümlelerin ilk kısmının, son kısmı olmadan hukuki bir değer taşımadığını ifade eder.

Serahsî, sözü edilen bu kullanımları yanında mecaz ve kinaye yoluyla da vav bağlacının farklı harflerin anlamlarını alabileceğini, fakat kelimenin asıl anlamı dışında kullanıldığına dair bir delil olmadıkça gerçek anlamı tercih edildiğini dile getirir. Serahsî, meşhur dil âlimi Ferrâ'nın vav bağlacı hakkında kinaye yolu ile toplama (cem') anlamı taşıdığı görüşünde olduğunu ifade eder.⁴⁴ Yine vav bağlacının mecaz olarak (ب) be harfî anlamında kullanıldığına dair şu örneği verir: “Bir kadın kocasına “طلقني ولك ألف درهم” beni boş ve sana bin dirhem var” dese kocası da boşasa boşama gerçekleşir, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre kadının parayı iki nedenden dolayı ödemesi gerekir. Birincisi cümledeki ve bağlacı gerçek anlamı yönüyle bağlaç olsa da mecaz olarak be harfî anlamında kullanılmıştır. Yani bin dirheme beni boş anlamındadır. İkinci neden ise vav harfî hâl olduğu içindir. Yani kadın, kocası boşadığı durumda borçlanmış olur. Bu da bedel ile mümkündür. Netice itibarıyla bu ve

39 Âl-i İmran, 3/7.

40 Şûrâ, 42/24.

41 Nûr, 24/4-5.

42 Serahsî, *Usul*, 205.

43 Zümer, 39/73.

44 Serahsî, *Usul*, 204.

buna benzer örneklerde olduğu gibi vav bağlacının fıkıhta farklı anlamlara gelmesiyle farklı hükümler verildiği görülmektedir.

2. (ف) Fe Harfi/Bağlacı

Fıkıh’da farklı anlam ve kullanıma konu olan mana harflerinden biri de fe harfidir.⁴⁵ Serahsî bu harfin bağlaç olduğunu ve anlam yönüyle de tertip/sıralama, takip/ardışıklık ifade ettiğini belirtir. Kullanım şekillerinden ise fe harfinin bağladığı şart-cevap (ceza) ve sebep-sonuç bildiren ifadeleri misalleriyle açıklar.⁴⁶

a) Tertip/Sıralama ve Takip/Ardışıklık İfade Eden (ف) fe Bağlacı

Usul ve Nahiv bilginleri fe bağlacının hem anlam hem de yapı bakımından tertip ve takip ifade ettiği görüşündedirler. Serahsî de fe bağlacının bu anlamının kelimenin vaz’ edilen hususi manası içinde olduğunu belirtir. Bu anlamdaki kullanımıyla ilgili örneklerin vav bağlacıyla ilgili uzunca açıkladığı bölümde yer aldığına işaret eder. Serahsî fe bağlacının bu anlamını ispat için şöyle izahta bulunur: “Görmez misin dilciler fe harfini şarta cevap olan cümlelerin başına getirerek “harfû’l-ceza” adını verdiler. Zira fe bağlacı, şartın mevcudiyetinin hemen ardından cevabın geldiğini ifade eder.”⁴⁷

b) Sebep İfade Eden (ف) fe Bağlacı

Yine fe bağlacının, bağlantı kurduğu ifadelerde ekseriyetle sıra ve ardışıklıkla birlikte sebep ifade ettiği görülür. Serahsî fe bağlacının bu kullanımıyla ilgili şu örnekleri verir: “جاء الشتاء فتأهب yani, kış geldiği için hazırlık yaptı” ve “ضرب فأوجع yani dövdüğünden dolayı ağrıttı.” Yine fe bağlacının sebep ifade ettiği duruma örnek olarak şu hadisi kaydeder: Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Hiçbir çocuk babasının hakkını ödeyemez ancak onu köle olarak bulup satın alması ve özgür kılması müstesna ⁴⁸ لن يجزي ولد والده إلا أن يجده مملوكا فيشتريه فيعتقه Burada fe bağlacı satın almanın özgür kılmak için olduğunu ifade eder.

Serahsî’nin fikhî meselelere dair verdiği örneklerden biri şöyledir: “Bir kimse terziye “bu kumaşa bir bak, bundan bana bir gömlek çıkar mı” diye sorsa, terzi de “evet” diye karşılık verip sonra kumaş sahibi “فاقطعه öyleyse kumaşı kes” dese, terzi de kumaşı kestiğinde bundan bir elbise çıkmayacak olursa terzi kumaşın değerini öder.

45 Arapçada vav bağlacından sonra en geniş kullanıma sahip olan fe bağlacı, hemen sonra, ardı sıra, bu yüzden, yoksa gibi anlamlara gelir.

46 Serahsî, *Usul*, 207-209.

47 Serahsî, *Usul*, 207.

48 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 230, 376, 445; Müslim, *Sahih*, Itk, 25.

Çünkü burada “öyleyse” anlamına gelen fe harfi vasıl (birleştirme) için kullanılır. Bu harf kullanıldığında kumaş sahibi kesilmeye izin verme konusunda kumaşın gömleğe yeterli gelmesini şart koymuş gibi olur. Bu durumda kumaş sahibi “bu kumaştan bana bir gömlek çıkarsa kes” demiş gibi olmaktadır. Aksi halde kumaş sahibi fe harfini kullanmadan “اقطعه haydi kes” deseydi terzi ödeme yapmazdı. Çünkü terzi kumaş sahibinin izni ile kesmiştir. “Kumaş kes” sözü mutlak olarak verilmiş bir izindir.”⁴⁹ Serahsî bu bağlacın mecazen vav bağlacı anlamındaki kullanımına da misal getirir.⁵⁰

3. (ثم) Sümme Harfi/ Bağlacı

Sıralı ancak peş peşe olmayan bir anlatımı ifade için kullanılan Sümme edatı⁵¹, fıkıhta çeşitli anlam ve kullanımlara konu olmuştur. Serahsî bu harfin, ardışık olan olayların zaman aralığıyla (التعقيب مع التراخي) anlatıldığı durumlar için vaz’ edildiğini söyler.⁵²

a) Zaman Aralıklı Ardışıklık İfade Eden (ثم) Sümme Bağlacı

Serahsî, Ebu Hanife’ye (r.a.) göre bu bağlacın anlamının, söze başladıktan sonra susup ardından tamamlamak için sözü söylediği anla öncesi arasında geçen zaman aralığı olduğunu kaydeder. İmameyn’e göre ise sümme bağlacı, bağlaç olması yönünden bağladığı ifadelere hükümde birliktelik anlamı katmaktadır. Bu duruma dair şu örnek nakledilir:

Bir kimse zifafa girmediği hanımına, “إن دخلت الدار فأنت طالق ثم طالق ثم طالق” Eğer, eve girersen, boşsun; sonra boşsun; sonra boşsun” derse, Ebu Hanife’ye göre birinci talâk şarta bağlıdır. İkinci talâk, o anda gerçekleşir. Üçüncü talâk ise geçersiz olur. İmameyn’e göre ise talâkların önce olanı da, sonra olanı da, hepsi, şarta bağlıdır. Bu hükümde sümme bağlacının ifade ettiği anlam etkilidir. Zira sümme bağlacı, Ebu Hanife’ye göre zamanla sınırlı olmayan bir sonralık ifade eder. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise bağlaç olarak kullanıldığından kendisinden sonrakinin kendisinden öncekinin peşinden olmasını gerektirmez. Dolayısıyla her üç talak şarta bağlı olur. Ardışıklık anlamına da geldiğinden şart gerçekleşirse talaklar sırayla meydana gelir.⁵³

49 Serahsî, *Usul*, 208.

50 Serahsî, *Usul*, 208-209.

51 Türkçede ‘sonra, -den sonra’ anlamlarına gelir.

52 Serahsî, *Usul*, 209.

53 Serahsî, *Usul*, 209.

b) Mecazen Başka Bir Harfin Anlamını İfade Eden (م) Sümme Bağlacı

Fıkıh’da bu bağlacın gerçek anlamının dışında bazen yan anlamlarının da kullanıldığı görülür. Serahsî bu manada sümme bağlacının gerçek anlamının yanında mecazen vav bağlacı anlamı taşıdığına dair şu misali verir: Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Bir kimse bir şey için yemin eder de başkasını ondan daha hayırlı görürse hayırlı olanı yapsın sonra kefareti ödesin.”⁵⁴ Bu rivayette sümme gerçek anlamında kullanılmış, yalnız bir diğer rivayette ise mecazen vav harfi anlamındadır: “Yeminine kefareti ödesin de hayırlı olanı yapsın.” Burada eğer sümme bağlacını gerçek anlamına hamledersek hadiste yemini bozmanın önüne kefaretin ödenmesi getirilmiş olur. Oysa bir şey vacip olmadan önce yerine getirilme zarureti yoktur. Ayrıca bu rivayette sümme bağlacının anlamı mecazen vav bağlacının anlamını almıştır.

4. (ب) Bel Harfi/Bağlacı

Farklı anlam ve kullanımlara sahip bir mana harfi de (ب) bel harfidir.⁵⁵ Serahsî bu harfin anlam olarak hatalı söylenen birinci sözü düzeltmek için yerine söylenen ikinci sözü birbirine bağlayan bir bağlaç görevinde kullanıldığını belirtir. Buna dair verdiği örneklerden bir ayet şöyledir: “بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ” yani, Hayır! Gece gündüz (işiniz) tuzak kurmaktı. Çünkü siz daima Allah’ı inkâr etmemizi, O’na ortaklar koşmamızı bize emrederdiniz.”⁵⁶ Burada bel harfi vazgeçme anlamında olan ve ifade başında bulunan iptidaiye harfine bir örnektir.

Bu harfin kullanımlarına dair açıklamalar yapan Serahsî bir yerde şu örneği verir: “Filan adamın bende bin dirhem alacağı var, hayır iki bin dirhem” diyen kişi üç bin dirhem ifade etmiş olur. Çünkü burada bel harfi yanlış düzeltmek için kullanılmıştır.⁵⁷ Yine benzer bir misalde şöyledir: Bir erkek hanımına “ben seni dün bir talakla boşadım, hayır aksine iki talakla” dese kadın iki defa boş olur.⁵⁸

5. (لكن) Lâkin Harfi/Bağlacı

Genellikle iki zıt anlam arasında bağlantı kurmaya yarayan ve farklı anlamlara gelen bir mana harfi de (لكن) lâkindir.⁵⁹ Serahsî bu bağlacın vaz’ edilen anlamının

54 Buhârî, *Sahih*, Humus, 15; Müslim, *Sahih*, Eymân, 11.

55 Türkçe’de belki, bilakis, ancak, yok, sanki anlamlarına gelen bu bağlaç, hükümden vazgeçme, hüküm-süzleştirme gibi anlamlar ifade etmektedir.

56 Sebe, 34/33.

57 Serahsî, *Usul*, 210.

58 Serahsî, *Usul*, 211.

59 Arapçadan Türkçeye geçmiş olan bu edat fakat, ancak, lakin anlamlarına gelir.

düzeltilme, düzenleme veya ekleme yapma (الاستدراك) olduğunu ifade eder. Mesela “فَلَمْ يَكُنْ لَكُمْ دُونِ اللَّهِ حَافِظٌ وَلَا نَصِيرَةٌ” yani (Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu)”⁶⁰ ayetinde atıf olarak kullanılmıştır.

Serahsî bu bağlacın başına (و) vav eklenmiş şekli olan velâkin kullanımından da söz eder.⁶¹

6. (أ) Ev Harfi/Bağlacı

Fıkıh’da farklı anlam ve kullanıma konu olan mana harflerinden biri de ev (أ) harfidir.⁶² Nahiv ve usul eserlerinde, bu harfin seçim sunma (tahyir), uygunluk (ibaha), belirsizlik, kuşku (şek), açıklama, bölümlere ayırma (taksim) ve benzeri anlamlardan birine geldiğine dair görüşler vardır.

Serahsî bu harfin iki ismin veya fiilin arasına girip iki şeyden birinin uygunluğunu ifade için kullanıldığını belirtir. Bazı Hanefî fakihlerince ise bu bağlacın kuşku anlamı taşıdığı söylenir. Bunun yanında seçim sunma, belirsizlik anlamı da ifade ettiğine dair örnekler sunan Serahsî, bu bağlacın istiare yolu ile bel (بل), atıf ve uygunluk vavı (و), hattâ (حتي) anlamlarında kullanıldığını belirtir.⁶³ Şimdi bu kullanımlardan bir kaçına örnek verelim:

Seçim ifade eden kullanımına dair şu ayet örnek verilmiştir: “İçinizde (ihramlı iken) hasta olan veya başından rahatsız olan varsa, fidye olarak ya oruç tutması veya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ”⁶⁴ Bu ayette bu üç şey arasında tercih yapılabileceği hususu ev bağlacıyla anlatılmıştır. Benzer bir durumda yemin keffaretinde söz konusu edilmiştir.⁶⁵

Yine ev bağlacının hattâ (حتي) anlamına kullanımı ile ilgili şu ayet örnek verilmiştir: “Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Nihayetinde ya (Allah) onların tevbesini kabul eder yahut onları kendilerini zalim kimseler oldukları için azablandırır.”⁶⁶ “لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ”

60 Enfâl, 8/17.

61 Bkz. Serahsî, *Usul*, 207-209.

62 “Yahut, veya, ya da, hem... hem” anlamlarında kullanılıp, seçmeli olma ifadesiyle ifadeler arasında bağlantı kuran bir bağlaçtır.

63 Serahsî, *Usul*, 213-218.

64 Bakara, 2/196.

65 Serahsî, *Usul*, 213.

66 Âl-i İmran, 3/128. Bkz. Serahsî, *Usul*, 217.

7. (حتي) Hattâ Harfi/ Bağlacı

Anlam ve yapı bakımından bağladığı kelimeler üzerinde etkisi olan bir diğer harf (حتي) hattâdır.⁶⁷ Usul ve nahiv kitaplarında bu harfin atıf, cer, ibtidaiye, nasb gibi kullanım şekilleri olduğu gibi hedef belirleme (gaye), sebebini açıklama gibi anlamlara geldiği görülür.

Serahsî, bu harfin ilâ (الي) harfi cerinin ifade ettiği hedef ve fiilin son sınırını belirleme (gaye) anlamında kullanıldığını belirtir. Ayrıca key (كي) ve lam (ل) harflerinin ifade ettiği sebep bildirme anlamındaki yan kullanımlarına da değinir.⁶⁸ Bu anlam ve kullanımlara dair örneklerden bir kaç şöyledir:

Fiilin son sınırını belirten (حتي) hattâ bağlacı bir ayette mealen “Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et حتى يأتبك اليقين”⁶⁹ şeklinde geçer. Yine “Öyle yok-sulluk, öyle sıkıntılar gelip çattı ki sarsıldılar da, Peygamber ve yanındaki müminler, ‘Ne zaman Allah’ın yardımı?’ dedi مَسْتَهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ ‘Ne zaman Allah’ın yardımı?’ dedi مَتَى نَصُرَ اللَّهُ” ayetinde hattâdan sonra gelen kelimenin iki türlü kıraatî sebebiyle iki farklı anlam verilmiştir. İlki nasbıyla okunması halinde ayetin takdiri, “Peygamber... deyin-ceye kadar sarsıldılar” şeklindedir. İkincisi ref haliyle okunduğunda ise ayetin sebep bildiren key (كي) anlamında kullanılmasıdır.

B. Cer Harfleri ile Bazı Mekân ve Zaman Zarfları

Cer harfleri ile mekân ve zaman zarfları, yüklemle cümle içindeki öğeleri birbirine bağlayan ve bunlar arasında bir takım anlam ilişkileri kuran harflerdir. Burada fiille beraber hangi cer harfinin kullanıldığı önemlidir. Cer harfleri sayıca yirmi civarındadır. Bunların bir kısmının, cer harfi olup olmadığı tartışmalı olup bir kısmının ise kullanım alanı oldukça dardır. Serahsî Usulünde bu harflerden (الي) ilâ, (علي) ‘alâ, (من) min, (في) fi ve (ب) be harflerinin fıkıhtaki kullanım yerlerini örnekleriyle açıklar.

1. (الي) İlâ Harfi

Bu harf fiilin bitiş zamanı ve yerini (intihâ-i gaye anlamını) ifade eder.⁷⁰ Serahsî fiilin bitiş zamanını ifade ettiği duruma misal olarak borçlar ve vadelere ait hüküm bildiren şu ayeti zikreder: “... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ” Ey iman

67 “Hatta, öyle ki, elbette, dahi, nihayet, rağmen, -e kadar” gibi anlamları ifade eder.

68 Diğer örnekler için bkz. Kadr, 97/5, Tevbe, 9/29, Yûsuf, 12/80, Bakara, 2/193, 214.

69 Hicr, 15/99.

70 Türkçede “-e, -a, -ye, -ya,-e kadar, dek, değin” anlamlarına gelir.

edenler, belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın...”⁷¹ Ayette ilâ harfi borcun belirlenmiş bir süreye ertelenmesini (tehiri) talep anlamında kullanılmıştır.

Yine ilâ harfinin yüklendiği bir diğer anlamı ise eylemin bittiği yerin sınırını ifade etmesidir. Serahsî, eylemin bu belirlenen sınıra dâhil olup olmadığı konusunda bazı misaller verir. Fiilin belirlenen son sınıra dâhil olmadığına dair şu ayeti kerimeyi örnek verir: “Sonra akşama kadar orucu tamamlayın” *“ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ”*⁷² Ayette geçen ilâ harfi, belirlenen sınırın bittiği yeri yani orucun akşam vaktine kadar olduğunu ifade eder. Bir de eylemin belirlenmiş sınıra dâhil olduğuna örnek olarak ise abdestte dirseklerin yıkanması gerektiği meselesini dile getirir ve şöyle izah eder: “Sözlü beyanda eylemin gaye/sınırı, kendisinden sonrasını hükmün dışında bırakmak için anılırsa bu durumda sınır yeri eyleme dâhil olarak kalır. Nitekim ayetteki *“وَأَيْدِيكُمْ”* dirseklerinize kadar ellerinizi”⁷³ ifadesinde dirsekler eylemin sınır yerinden sonrasını hükmün dışına çıkarmak için anılmıştır. Böylece dirsek yeri hükme dâhil edilmiş olur.”⁷⁴

Serahsî bu harfin fıkhîta ifade ettiği anlamlarla ilgili kullanım alanlarından özellikle akit, vade, kira ve yemin bahislerinden örnekler verir.⁷⁵

2. (علي) ‘Alâ Harfi

Bu harf gerçekte “üstte oluş” anlamında kullanılır.⁷⁶ Üstte oluş, hakikat veya mecaz yoluyla olabilir. Serahsî bu harfin yükümlü tutma (icâb) ve borçlandırma (ilzâm) anlamı için kullanıldığını ifade eder.

Nahiv ve usul bilginlerine göre bu harf aynı zamanda birisine havale etme (tefviz), eşlik etme (musâhabe), mûsamaha etme (mücaveze), sebep gösterme (ta’lil), kapalılığı giderme (istidrak), zarfiyyet ve ziyade gibi anlamlarda kullanılır. Serahsî bu harfin şart koşma anlamında kullanıldığını belirtir. Bir de istiare yoluyla bu harfinin anlamını yüklediğini ifade eder. Buna bir örnek olarak şu ayeti verir: *“أَنِّي رَسُولٌ مِّنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ حَقِيقٌ عَلَيَّ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ”* Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim, Allah hakkında haktan başkasını söylememek benim üzerime bir

71 Bakara, 2/282.

72 Bakara, 2/187.

73 Mâide, 5/6.

74 Serahsî, *Usul*, 221.

75 Serahsî, *Usul*, 220-221.

76 Türkçede”-e, -a, -ye, -ya, üzerine, üstünde” anlamlarına gelir.

keseinin içindedir” ifadesinde hakiki anlamında kullanılmıştır. Serahsî bu harfin zaman ve yer zarfı anlamının yanında maa, min anlamındaki kullanımlarına da yer verir. Bu anlamlarıyla ilgili talak meselelerinden örnekler sıralar.

Serahsî fi harfini açıkladığı bölümde mana harfleri arasında maa, kable, ba’de ve inde gibi zarflardan söz etmektedir. Bu zarflardan (مع) maa’nın aslında yakınlık (mukarenet) bildirdiğini bunun yanı sıra (بعد) ba’de yani “-den sonra” anlamına gelen bir kullanımının olduğundan söz eder. Diğer taraftan kable’nin (قبل) öne alma anlamında olduğunu, ba’de’nin (بعد) sıralama ve erteleme bildirdiğini, inde’nin (عند) hazır olma anlamı ifade ettiğini örnekler vererek açıklar.⁸³ Ayrıca istisna edatı olan illa’dan (إلا) söz eder.⁸⁴

5. (ب) Be Harfi

Fıkıhta farklı anlamlarda kullanılan bu harfin⁸⁵ ilk anlamı ilsaktır. İlsak, sözlükte ilişirme ve yapıştırma anlamındadır. Serahsî de bu anlamın harfin gerçek anlamı olduğunu ifade ettikten sonra misaller verip diğer mezhep imamlarının görüşlerini de nakleder. Bu örneklerden biri şöyledir: İmam Şafî, *أمسحوا برؤوسكم* ayetindeki be harfinin anlamının kısmiyet (teb’iz) anlamında olduğunu dolayısıyla başın az da olsa bir kısmını mesh etmesinin farz olduğunu söyler. İmam Malik ise harfin تبت بالدهن ayetinde⁸⁶ olduğu gibi te’kid anlamında zaid bir harf olarak kullanıldığını dolayısıyla başın tamamının mesh edilmesi gerektiğini ileri sürer. Serahsî imamların bu görüşlerini dile getirdikten sonra Hanefî fakihlerinin cevabını nakleder. Burada harflerin asıl anlamlarının kullanılması gerektiğini, diğer harflerin anlamlarını yüklemenin ise tekrar ve faydasız bir maksat olduğunu söyler. Yine burada dile getirilen mesh aleti elin mesh edilen yere uzanmasıyla eylemin tamamıyla gerçekleşeceğini belirtir. Nitekim bir adam elimle duvara ya da yetimin başına dokundum dese fiil gerçekleşmiş olur. Elin duvarın tamamını kapsamasına gerek yoktur.

83 Serahsî, *Usul*, 225-226.

84 Serahsî, *Usul*, 226-227.

85 Türkçede “ile, -e, -a” karşılığındadır. Nahivde isimle fiil arasında bir tür ilişki kurma ve geçişsiz fiili geçişliye dönüştürme anlamında kullanıldığı gibi yardım isteme (istiane), sebep, eşlik etme (musâhabe), zarfıyyet, bedel, değer ve karşılık (mukabele), mücaveze, isti’la, yemin, gaye, te’kid, teb’iz için de kullanıldığı ifade edilir. Bkz. İbn Neccâr, *Şerhu kevkebi'l-münir*; Thk. M. Zuhaylî, Nezir Hammad, Mekke 2003, I, 267-271.

86 Mü’minûn, 23/20. Meali şöyledir: “Tûr-ı Sinâ’da (dahi) yetişen bir ağaçta meydana getirdik ki, bu ağaç, hem yağ, hem de yiyenlerin ekmeğine katkı edecekleri (zeytin) verir.”

Ayrıca be harfinin mecaz anlamda sınır (gaye), kısmiyet (teb'iz), pekiştirme (te'kit), yemin (kasem) anlamlarındaki kullanımlarına kitabında yer verir. Daha sonra mana harflerinden şart edatlarını be harfinin ele alındığı bölümde bahseder.⁸⁷

SONUÇ

Naslardan istidlal yoluyla hüküm çıkarmak ve irade beyanında kullanılan sözleri yorumlayarak hukuki sonuçlara ulaşmak, kuşkusuz öncelikle söylenen cümleyi anlamaya bağlıdır. Bu da ancak cümlenin, öğeleri ve yapısı bakımından tahlil edilmesi ile mümkün olur. Bu itibarla usul bilginleri dil bahislerine önem vermişler ve eserlerinin neredeyse yarıya yakını dil konularına ayırmışlardır. Burada şunu ifade etmek gerekir ki o da fıkıh usulünde nahiv ilmiyle olan etkileşimin en açık görüldüğü yer mana harflerinin fıkıhtaki anlamları konusudur.

Diğer yandan Hanefî hukuk usulünde ayrı bir önemi olan ve Hanefî mezhebinde meseleleri tahlilî metotla inceleyenlerin ilki sayılan Serahsî'nin telif ettiği Usul'ü çerçevesinde incelediğimiz bazı edatların fıkıhtaki kullanılan anlamlarına dair şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1. Serahsî Usulünde sırayla “ve, sümme, bel, lâkin, ev, hattâ” bağlaçları ile “ilâ, alâ, min, fi” harfî cerlerinden, “maa, kable, ba'de ve inde” zarflarından sonra “illa, ğayr” istisna edatlarından ve bazı kasem harflerinden, “in, iza, iz ma, meta, meta ma, küllema, men, ma, lev, lev la” gibi şart edatlarından ve “keyfe, kem, eyne” soru edatlarından bahseder. Bu edatların yapısı ve anlam yönüyle kullanımlarına yer yer ihtilafa neden olan fikhî problemlerden misaller vererek fakihlerin farklı hüküm vermelerine sebep olan durumlardan söz eder.

2. Serahsî'nin bu edatları açıklamasındaki amacın edatların kullanım yerlerini ve cümle içinde kazandığı anlamları ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır. Harflerle ilgili yaptığı izahlar sırasında verdiği örneklerin ekseriyeti abdest, talak, yemin, köle azat etme gibi konular hakkındaki meseleler olduğu görülmektedir.

3. Diğer taraftan nahiv bilginlerinin dile ait kaynaklarında pek başvurmadığı tarzda Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.s.)'den hadislerden şahit yoluyla örnekler verir.

87 Serahsî, *Usul*, 231-234.